

6-МАВЗУ: ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ МАҲСУЛОТЛАРИНИ ТАЙЁРЛАШ, ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА ИСТЕЪМОЛЧИЛАРГА ЕТКАЗИБ БЕРИШ

Режа:

- 1. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрлаш ва қайта тайёрлаш**
- 2. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини истеъмолчиларга етказиб бериш**

Миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш, мулкый муносабатларни такомиллаштириш, ички бозорларни сифатли маҳаллий товарлар билан тўлдириш ва пировардида мамлакат аҳолисининг турмуш фаровонлигини кўтариш борасида чуқур ҳамда пухта ўйланган иқтисодиётда таркибий ўзгаришлар амалга оширилмоқда. Таркибий ўзгаришларнинг асосий йўналишларидан бири индустриал тармоқлар иқтисодиётида прогрессив силжишларга эришишдан иборатдир.

Ўзбекистон Республикаси мустақиллик йилларида ижтимоий-иқтисодий тараққиётининг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб минтақалар потенциалига мос келадиган саноат тармоқларини барқарор ривожлантиришга киришди. Улар ичида қишлоқ хўжалиги ҳам ашёсини қайта ишлаш саноати (ҚХМҚИС) муҳим аҳамиятга эга. Қишлоқ хўжалиги Ўзбекистон иқтисодиётининг етакчи тармоғи, саноатнинг кўплаб тармоқлари учун асосий ҳам ашё манбаъи ҳисобланиб, уларни қайта ишлаш натижасида қўшимча қийматлар яратилади. Қишлоқ хўжалиги ички озиқ-овқат ишлаб чиқаришнинг 90 фоиз ини ва товар айланмасининг 70 фоизини таъминлайди. Шу боис мамлакат айрим минтақалари саноатининг ривожланиш ҳолати кўп ҳолларда қишлоқ хўжалиги ҳам ашёсини қайта ишлаш даражасига боғлиқдир.

Мустақиллик йилларида қишлоқ хўжалик ҳам ашёсини қайта ишлаш саноатини устувор равишда ривожлантиришга киришилди. Жумладан, пахта хомашёсини қайта ишлаш салмоғи 30 фоизга етказилди. Эндиликда замонвий техника ва технология билан қуролланган корхоналарда ҳам ашёни чуқур қайта ишлашга ўтилмоқда.

Х.Дэвис ва Р.Гольдберг "...қишлоқ хўжалиги ҳам ашёсини ва истеъмол маҳсулотларини ишлаб чиқаришни ташкил қилишда таъминот ва хизмат кўрсатиш, фермер хўжаликларида ишлаб чиқариш, сақлаш, қайта ишлаш ва тақсимот соҳаларидан иборатдир" деган назарияни олға сурадилар.

Қишлоқ хўжалик ҳам ашёсини қайта ишлаш саноати ўз хусусиятига кўра ихтисослашганлиги билан бошқа саноат тармоқларидан анча фарқ қилади. Мамлакатимиз саноат мажмуасида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш саноати (ҚХМҚИС)ига енгил, озиқ-овқат, кенг халқ истеъмол товарларининг айрим турларини ишлаб чиқарадиган саноат тармоқлари киради. Аввало, шуни эслатиб ўтиш жоизки, ҚХМҚИСини ҳудудий жиҳатдан ташкил этишнинг назарий асосларини саноатнинг бир тармоғи сифатида, иккинчи томондан унинг минтақавий жойланиш хусусиятларини аниқлаш зарур бўлади.

Иқтисодий адабиётларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш саноати «саноат ишлаб чиқариши» таркибида умумий тарзда талқин этилади. Агросаноат тармоғига боғишланган адабиётларда "ҚХМҚИС" тўғрисида турли фикрлар бор. Жумладан, айрим олимлар қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш саноатини озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш соҳасини тушунсалар,

иккинчи гуруҳ олимлар энгил саноат тармоғи сифатида, учинчи гуруҳ олимлар эса кўпроқ халқ истемоли товарларини ишлаб чиқариш саноати сифатида тушунадилар.

Бизнинг фикримизча, уччала тушунча ҳам қисман тўғри ва бир бирини тўлдиради. Маълумки қишлоқ хўжалиги хом ашёсидан жуда кўп турдаги маҳсулотлар, шу жумладан энгил, озиқ-овқат ва кенг истимол товарлари ишлаб чиқарилади. Бундан ташқари, бирламчи қайта ишланган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ва уларнинг чиқиндилари саноатнинг бошқа тармоқларида хомашё сифатида чуқур қайта ишланиб, улардан турли тайёр маҳсулотлар олишда фойдаланилади. Бизнинг фикримизча «қишлоқ хўжалиги хом ашёсини қайта ишлаш саноати» - «ҚХМҚИС» атамасини қайта ишлаш саноатидан фаркли равишда қўллаш мақсадга мувофиқ бўлади. Чунки «қайта ишлаш саноати»да қазилма бойликлар, ўрмон бойликлари, металлни қайта ишлаш кабилар тушунилади. Шунинг учун бозор муносабатлари шароитида «ҚХМҚИС» тармоғига умумий саноат ишлаб чиқаришининг алоҳида бир қисми - категорияси сифатида, мамлакат иқтисодиётида алоҳида ўринга эга бўлган муҳим иқтисодий кўрсаткич сифатида қараш лозим.

Иқтисодиётни чуқурлаштириш шароитида минтақаларда ҚХМҚИСини ташкил қилишда табиий-иқлим шароит, қишлоқ хўжалиги хом ашёсининг хусусиятлари, аҳолининг меҳнат кўникмаси, қайта ишлаб чиқаришнинг технологик жараёнлари ҳисобга олиниши лозим бўлади. Чунки қишлоқ хўжалиги хом ашёсининг айрим турларини (пахта, дон, жун, тери, зиғир, кунжут, кунгабақор дони) узоқ масофаларга етказиб, ўша жойларда қайта ишланиши мумкин бўлса, бошқа турлари (мева, узум, сабзавот, сут маҳсулотлари) ни етиштирилган жойларнинг ўзида қайта ишлаш маъқул ва зарур бўлади.

«ҚХМҚИС» категорияси таҳлили шуни кўрсатадики, қайта ишланадиган қишлоқ хўжалиги хом ашёси минтақа ижтимоий-иқтисодий меҳнат тақсимотида ихтисослашган хўжалик юритишнинг шаклланишида муҳим рол ўйнашини ҳисобга олиш лозим бўлади .

Республикмиз иқтисодий адабиётларда ҳам ҚХМҚИСини агросаноат мажмуининг бир тармоғи сифатида қаралади.

Ҳозирги даврда ҚХМҚИС тушунчаси алоҳида олинган минтақанинг ўзига хос ўрни, аҳамияти кенгайиб янги миқдор ва сифати такомиллашиб бормоқда. Бунда минтақа ҚХМҚИС - алоҳида мустақил ихтисослашган саноат тармоғи - ҳудудий такрор ишлаб чиқариш тизими ҳисобланади. У бошқа саноат тармоқлари билан ўзаро узвий боғлиқликда ривожланадиган, умумий иқтисодий қонунлар таъсирида ўзига хос хусусиятлари ва маҳсулот турлари бўлган ишлаб чиқариш муносабатларига асосланган ҳолда ривожланмоқда.

Илғор мамлакатлар тажрибаларига кўра, минтақаларда хом ашё етиштиришга қаратилган бир томонлама йўналишни бартараф этиш учун қишлоқ хўжалиги хом ашёсини, мукамалроқ қайта ишлашни ташкил этиш жуда катта иқтисодий самара беради. Иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш тамойилларига биноан қайта ишловчи корхоналарни қишлоқ хўжалиги хом ашёси етиштириладиган жойга мумкин қадар яқинроқ қуриш, қишлоқда ихчам саноат корхоналари ва цехлар бунёд этиш мақсадга мувофиқ бўлади. Қайта ишлаб чиқариш саноати тармоқларини ҳудудий жихатдан ташкил этишни такомиллаштиришда минтақанинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиш, хом ашё ресурслари барқарорлигини таъминловчи шарт-шароитларни яхшилаш,

зарурий ижтимоий-иқтисодий муҳитини вужудга келтириш муҳим омил бўлиб ҳисобланади.

Умуман, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаб чиқариш саноат тармоқлари минтақалар иқтисодиётини мустаҳкамлайди, корхоналарнинг интеграцион жараёнини ривожлантиради. Уларнинг ривожланишига ички ва ташқи омиллар катта таъсир кўрсатади.

Демак, қайта ишлаб чиқариш саноатининг барқарор ривожланиш даражаси минтақалардаги қишлоқ хўжалигининг бугунги аҳволи, унинг маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмига, сифатига ва турига бевосита боғлиқдир.

Қишлоқ хўжалиги хом ашёсини қайта ишлаш саноати қуйидаги ўзига хос хусусиятларга эга:

- истеъмолга тайёр, тугалланган маҳсулот ишлаб чиқаришга ўтилади;
- импорт ўрнини босувчи маҳсулотлар ишлаб чиқарилади, импортга қарамлилик чекланади;
- мамлакатнинг экспорт салоҳиятини оширишга имкониятлар яратади;

ҚХМҚИС-ти ривожланишини оқилона ташкил этиш мамлакатимизни ривожланган давлатлар қаторига олиб чиқишда муҳим аҳамият касб этади.

Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида саноат тармоқларини жойлаштиришда ва ривожлантиришда улар табақаланишувида кескин фарқлар бўлишининг олдини олиш турли механизмлар ва дастаклар орқали иқтисодиётнинг ҳудудий таркибига билвосита таъсир кўрсатишдан иборат Бунинг учун минтақаларнинг оқилона ихтисослашувини таъминлаш, минтақаларора иқтисодий алоқаларни макбўллаштириш, минтақаларнинг жаҳон хўжалиқ тизимида интеграциялашувини чуқурлаштириш лозим бўлади.

Республикаимиз вилоятларида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш саноати ривожлантириш ва жойлаштириш тўғрисида кенг маънода сўз борганда, минтақалардаги қишлоқ хўжалиги хом ашёси ҳамда мавжуд меҳнат ресурсларидан оқилона фойдаланиш асосида бирон соҳага ихтисослашган (масалан, пахта хом ашёсини, боғдорчилик, узум, сабзавот, чорва маҳсулотларини) қайта ишлаш саноат тармоғи тушунилади.

Ислоҳотларни чуқурлаштириш шароитида ҳар бир минтақада қишлоқ хўжалиги хом ашёсини қайта ишлаш саноатини ривожлантиришда унинг алоҳида ҳудудлари (туманлари) бўйича оқилона ихтисослаштириш ва жойлаштириш муҳим аҳамият касб этади. Минтақа саноат ишлаб чиқаришини ҳудудий жиҳатдан оқилона жойлаштириш ва барқарор ривожлантириш ҳар бир ҳудуднинг ўзига хос табиий ва иқтисодий потенциалини ҳисобга олишни тақоза қилади. Бу ўз навбатида мамлакат саноат ишлаб чиқариши салоҳиятининг юксалишига, саноатнинг ялпи ички масулотдаги улушининг ўсишига олиб келади. Саноат ишлаб чиқаришида аҳоли меҳнат фаолиятининг маълум минтақаларга бириктирилиши зарур товарлар ишлаб чиқаришга ихтисослашган корхоналар ташкил этиш шартидир. Бу минтақалар табиий-иқтисодий, инсон ресурслари, давлат ва аҳолининг капитал ресурсларидан самарали фойдаланиш, маҳсулот ҳажмини кўпайтириш, улар таннархини камайтириш имкониятини яратади. Минтақаларнинг маълум турдаги товарлар ишлаб чиқаришга ихтисослашуви ишлаб чиқариш самарадорлигини оширади.

Бизнинг фикримизча, “қишлоқ хўжалиги хом ашёсини қайта ишлаш саноатини ҳудудий жиҳатдан оқилона ташкил этиш” деганда бозор иқтисодиёти хусусиятлари, жаҳон хўжалиги ривожланишидаги замонавий тенденциялар,

минтақаларнинг табиий - иқтисодий салоҳияти, аҳолининг саноат маҳсулотларига бўлган этиёжларини тўлароқ қондиришга эришиш лозимлиги тушунилади.

ҚХМҚИСни минтақаларда ривожлантирилишида ҳам ашё хусусиятлари ва захираларини инобатга олиш мақсадга мувофиқдир. Ҳозирги шароитда қайта ишловчи корхоналарни қишлоқ хўжалиги ҳам ашёси етиштириладиган жойга мумкин қадар яқинроқ қуриш, қишлоқда ихчам саноат корхоналари ва цехлар бунёд этиш лозим. Бу тармоқларни худудларда оқилона жойлаштириш, ихтисослашувини чуқурлаштириш ва қайта ишлаб чиқариш саноати тармоқларининг мажмуавий ривожланишида акс этиши лозимдир. Замон талабидан келиб чиқиб, ҚХМҚИСни худудий жихатдан ташкил этишни такомиллаштириш, ишлаб чиқиладиган маҳсулотлар сифатини яхшилаш, унинг таннархини камайтириш, тармоқнинг барқарор ривожланишига катта омил бўлади.

ҚХМҚИС тармоқларининг қишлоқ хўжалиги ҳам ашёсини тайёрловчи корхоналар билан иқтисодий муносабатларини, интеграцияси жараёнини тобора ривожлантириб боришни тақоза қилади. ҚХМҚИС тармоқларини истеъмол моллари бозори билан алоқадорликни тартибга солиш тайёр маҳсулотларнинг оморларда тўплониб қолишига барҳам берилади.

ҚХМҚИС ривожланишида умумиқтисодий қонуниятлар талабига мувофиқ ўзига хос хусусиятларга эга. ҚХМҚИС нинг барқарор ривожланиши бир томондан минтақалардаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчи корхоналар билан иккинчи томондан ҳам ашёни тайёр истеъмол товарига айлантирувчи корхоналар билан, учунчи томондан тайёр маҳсулотларни реализация қилувчи корхоналар ўртасидаги интеграцион алоқаларини ривожлантиради. Бошқача қилиб айтганда “маҳсулот етиштирувчи + қайта ишловчи + реализация қилувчи” занжир жараёнини ташкил этади. Мазкур таркибий тузилмага ички (транспорт, технология, ишчи кучи ...) ва ташқи (ноҳуш табиий таъсирлар - қурғоқчилик, сув босиш каби) омиллар ҳам ўз таъсирини кўрсатиши мумкин.

Мазкур тамойил нуқти назаридан таҳлил қилинганида, Тошкент вилоятида қишлоқ хўжалиги ҳам ашёсини қайта ишлаб чиқариш саноат тармоқларини барқарор ривожлантириш учун қулай имкониятлар мавжуддир. Булар минтақанинг пахтачилик зонаси, шаҳар атрофи зонаси, тоғ олди ва тоғ зоналарида турли хилдаги қишлоқ хўжалиги ҳам ашёсини етиштириш мумкинлиги, иккинчи томондан йирик шаҳар ва саноат марказларидаги истемолчилар мавжудлиги, қолаверса қайта ишланган маҳсулотларни хорижий мамлакатларга жўнатиш учун транспорт тизимининг қулайлиги ҳисобланади.

ҚХМҚИС тармоқлари ривожлантирилиши худудларда қуйидаги вазифаларни бажаради:

- истеъмолчилар билан қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчилари манфаатларини ўзида акс эттиради ва маҳсулот сифатини таъминлаш мақсадида, истеъмолчилар талабидан келиб чиқиб, бевосита ҳам-ашё етказиб берувчиларга талаблар қўяди;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етказиб берувчилар маҳсулот қабул қилиб олишдаги меъёр ва талабларни аниқ билиб, уларнинг сифати ва хили, ишлаб чиқариш самарадорлиги, улардан оқилона фойдаланиш имконияти пайдо бўлади;
- қайта ишлаб чиқариш саноатининг қайси соҳасига устиворлик берилса, ўз таъсирини кўрсатиб, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг ихтисослашувига олиб боради;

- ҚХМҚИС тармоқлари минтақа иқтисодиётнинг интенсив ривожланишига ижобий таъсир этади, импорт ўрнини босувчи маҳсулотлар ишлаб чиқариб, экспорт салоҳиятини оширишга ёрдам қилади;
- қишлоқ хўжалиги, қайта ишловчи саноат ва истеъмолчилар ўртасида узвий занжир вужудга келади.

Ҳудудлар ривожланишида бундай янгича ёндашув мазмуни, моҳияти ва иқтисодий салоҳиятига кўра республикадаги қайта ишлаб чиқариш саноати давлатимизни аграр саноати индустрилашган, ривожланган давлатлар қаторига олиб чиқади.

Мавзуга оид топшириқлар

1. Ўтилган мавзуни ўқиб чиқиш.
2. Берилган топшириқларни уйда бажариш
3. Мавзу бўйича тест ва кроссвордлар тузиш.